

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Arad vármegye és Arad szabad királyi város monographiája,
II. kötet: Második rész

ARAD TÖRTÉNETE

A TÖRÖK-HÓDÍTÁSTÓL NAPJAINKIG.

XXIX. AZ ARADI HÓDOLTSÁG.

Terület és beosztás. Népeség és telepítés. Az új földesurak és jobbágyaik. Birtokvillongások. Halul és Moharfem deftere. Pusztítások. A szandsákság katonasága és várai. Báthory Zsigmond politikája. A felszabadító háború 1593—1595. A szandsákság bukása.

I. Belviszonyok.

Arad, Lippa, Temesvár és Gyula behódolása után a török azonnal megkezdte a várak megerősítését, palánkok építését, hogy hatalmát és uralkodását biztosíthassa a Körösök és a Maros között, melyet azonnal a *temesvári* vilájethoz csatolt. A mint Aradot 1552-ben elfoglalta, egy szandsákság középpontjává tette s 1554—5-ben falakkal vétette körül a prépostság templomát, sőt külön várat is építtetett védelmére. 1558-ban pedig Világos és Pankota közt, továbbá Erdőhegyen, Jánosházán és Gyula-Varsádon emeltetett egy-egy palánkot, valamennyit az aradi szandsákság területén¹⁾. Az aradi *szandsákság* magában foglalta az akkori Aradmegyének a Marostól éjszakra s a Solymosi-völgytől nyugatra eső egész területét, Zarádmegyének nyugati síkságát Gyula vidékének kivételével, az egész Békésvármegyét és Csongrádvármegyének legéjszakeletibb részét. Összesen tehát mintegy 7500 □ km-nyi terület tartozott hozzá, mely a Hedsra 965. évében (1557/8.) három *náhiéra*, vagyis bírói kerületre volt felosztva.

Az aradi náhiében volt	59	719	házzal;
a békési	«	«	61 « 1407 «
a zarándi	«	«	67 « 1087 «

Összesen . 187 falu 3213 házzal.

A régi Aradvármegyének a Marostól délre fekvő része a *lippai szandsákság*hoz tartozott. Ebből részletesen csupán a régi Aradvármegyének délnyugati darabját ösmerjük, mely a török időkben a fellaki náhie nevével viselte s 22 faluban 579 háza volt²⁾. Lippa vidékének összeírását csak 1585-ből bírjuk. Mindenesetre több külön náhiét alkotott s katonai igaz-

¹⁾ *Márki*, Arad Tört. I. 556. — ²⁾ *Velics* és *Kammerer*, Török kincstári defterek. II. 197—203.

gatása épp úgy egyesítve volt a temesvárral, mint a hogy a XVII. században az erdélyi fejedelmek is egyesítették a lugosi és karánsebesi bánságot.

Ebből is látszik, hogy a török sem a foglalás idejében, sem azután nem törődött a megyével s hogy náhiéinak határai nem estek össze a vármegye határaival. A vármegyét azonban meg nem semmisítette. Ugyanabban az 1558. esztendőben, mikor Aradot először vették föl a defterbe, a török adókönyvbe, az aradi náhie területének megfelelő éjszaknyugati Aradvármegyében *Békési* András deák királyi exactor 28 falut írt össze s tőlük 1 frtjával 103 frtot csikart ki, a mint ő-maga is egész őszintén megjegyzi;¹⁾ 1560-ban ugyanonnan 45 falut és 189 $\frac{1}{2}$ portát, 1564-ben pedig, a fellaki náhie területét is odaértve, 73 falut és 410 $\frac{1}{2}$ portát sorolt föl *Telegdy* István királyi dicator²⁾. Tehát csak valamivel kevesebbet, mint

Stephanus Telegdy. Director
 Descriptores Comitatum.

Telegdy István névaláírása.

a török adókönyv. Lehet különben, hogy *Mehemmed* temesvári kádi és műfettis csak önkényesen javította ki a királyi kapuk számát, a mit helységenként sem nála, sem a királyi dicatoroknál nem lehet megállapítani, mert sok falunál és községnél kölcsönösen elhallgatják azt. *Mehemmed* deftere az 1557. októberétől 1558. októberéig terjedő időkre vonatkozik; s 1559. január 29. már a nagyon érdekelt *Verancsics* egri püspök is tudta, hogy a törökök a földeket és falukat *timároknak* osztják szét³⁾, és Bala-Szent-Miklóson⁴⁾, Szolnokon, Lippán és a Gyula mellett csinált kastélyokban »szaporítják a török őrségeket, hogy ezeket a timárokat könnyebben elvehessék és megtarthassák«⁵⁾.

Elvehették, megtarthatták igen-könnyen, mert a király kezén levő Gyula vára egymagában nagyon is gyöngye volt arra, hogy szembeszálljon

¹⁾ Regestrum subsidiorum comitatum ad Gyulam annexorum. Orsz. It. — ²⁾ Regestrum connumerationis Comitatum Bekes, Zaránd, Chenad, Arad, Chongrad, Zolnok exterioris anno 1560. Ugyanaz 1564. (Conscriptiones. Liber XLVII. Lra C. Suppl. Tomus LIV-tus.) — ³⁾ *Timár* a 3000—19999 akcsét jövedelmező kisebb hűbér; (60 akcse körülbelül egy jó magyar arany, vagyis 2 frt 15 kr.; de 1587-ben már 120 akcse tett ki egy magyar aranyat.) *Ziamet* az a hűbér, melynek 20,000 akcsénál nagyobb a jövedelme. A 6000 akcsén alúl levő timárt a beglerbég tezkere nélkül is adományozhatja; azonfelül a szultán adományoz és pedig tezkerével. A 3000 akcsés szpáhi maga hadakozott, 6000 akcsén felül már másodmagával ment háborúba, s minden 3000 akcse után 1—1 páncczlost (dsebelüt) kellett kiálltania. — ⁴⁾ Most Török-Szent-Miklós. — ⁵⁾ *Verancsics* Összes Munkái, VII. 326.

olyan szervezett erővel. S ösmeretes¹⁾, hogy 1559-ben, 1560-ban maga a gyulai őrség is a törökkel versenyezve pusztítottatta Zaránd- s Aradvármegye kénytelen-kelletlen behódolt helységeit, úgy, hogy a kettőben összesen 55 falut vert föl. A pusztulásnak valóban nemcsak a török volt az oka. Maga a műfettis bevallja ugyan, hogy 1558-ig, tehát a hódítás hatodik évéig az aradi náhié 4 falujából 23, Békés 3 falujából 21 és Zaránd 6 falujából 28, összesen tehát az aradi szandsák 13 falujából 72 ház népsége elfutott; bevallja azt is, hogy Tomasin (Tamászi) falu fellázadván, palánkjával együtt kényszerült újabban behódolni; ezzel szemben azonban az a fontos adat áll, hogy a török, mindjárt az első években, nemcsak rontott, hanem épített is. Így pl. Aradon, a szandsákság székhelyén, hol a hódítás után csak 4 ház maradt épen, 6 új házat emeltek; Rárós falut 6 s Ebrenét 3 házzal éppen ezekben a szomorú napokban telepítették meg. Az aradi szandsákságban adózó 3213 házból a hatéves török uralom idejében az aradi náhiében 92, a békésiben 87 s a zarándiban 78, összesen tehát 257 új ház épült, a mi teljes 8°/_o-nak felel meg²⁾. Kakat, Seprős, Haraklyán (Csaraklanda), Belényös (Betlenősi), Bodony, Sáros, Várszeg, Ősi (Ústi) zarándi falvakat hódításának ebben az első idejében is újra telepítette a török³⁾, a nagyobb városokat pedig a *maktu* (általány) lefizetése fejében már ekkor is békében hagyta. Így pl. Simándot és Békést. Ebben a telepítésben azonban, míg Gyula állott, maguk a gyulai várkapitányok is résztvettek. Pl. a zarándi Ölyved lakosai, kik 1558-ban szétfutottak, pusztán maradt falvakat 1561. újra megszállották, miért is a dicális adó fizetésétől fölmentette őket a kapitány⁴⁾. Jellemzi azonban a viszonyokat, hogy az 1560-ban még a falvak közt említett Érint és Keszi 1564-ben már pusztán állott s megromlott és nagyot hanyatlott Kasza, Ötvenablakú, Gyarak, Deszki, Bike, Mikelaka, Kurta-Fejéregyháza, Kis-Kér, Szárcsaháza, Hodosd, Hodos, Zábrány, Mácsalaka és Budincz. Főperereg, Páni és Velika-Szóllós a törökök destere szerint is elpusztult. 1564-ben Zarándnak még 1734, Békésnek 1623, Csanádnak 1674¹/₂, Közép-Szolnoknak 699, Csongrádnak 496 s Aradnak 410¹/₂ portáját írta össze *Telegdy* István kir. dicator. A következő esztendőben már azt kellett jelentenie, hogy Zarándban 123, Békésben 138, s Aradban 52 helységből nem hajthatta be az adót⁵⁾. Ez egymaga is eléggé bizonyítja, hogy azok a palánkok, melyeket az utóbbi időkben emeltek a törökök, valóban megfeleltek föladatuknak s hogy a vármegye működését igazán megakasztották.

A következő 1566. esztendőben azután elesett Gyula vára. Vidéke, mely idáig délnyugati irányban félszigetszerűen mélyedt az aradi szandsákság területébe, épp úgy a hódoltságba olvadt, mint (Csúcs, Halmágy és Nagybánya tájékát kivéve) Zarándvármegyének sok más része. Igaz, hogy

¹⁾ *Márki*, I. 557. — ²⁾ *Velics*, id. h., II. 198—209. — ³⁾ *U. o.* 208—9. — ⁴⁾ *Orsz. lt. Conscr. Lib. XLVII.* (1561.). Nro 10. ⁵⁾ *U. o.*, Nro 11.

pl. *Csúcs* palánkja, melynek tisztartója *Csúcsy* Miklós volt, mindjárt kezdetben megkeserítette a jenei törökök életét. Például még János-Zsigmond idejében történt, hogy *Hászón* jenei szpáhit, ki Közönd (Kiszindia) vidékén Bárda falut kapta, *Csúcsy* Miklós egy Tamás és Ferton Mihály nevű vitéz vezetése alatt álló 30 főnyi hajdúcsapattal megfogatta, minden értékes tárgyát elvétette és csak 300 frt lefizetése után bocsáttatta szabadon. A szpáhi még 1574-ben is kereste a maga igazságát¹⁾, a csúcsiak pedig folytatták zaklatásaikat a törökökkel és a behódolt magyarokkal szemben.

Az *aradi szandsákbég* ugyan minden valószínűség szerint Gyulára, mint Aradnál hasonlíthatatlanul fontosabb erősségbe tette át székhelyét, magát a szandsákságot azonban Aradról nevezték úgy látszik egészen 1595-ig, mikor Arad ismét a magyarok kezére került. Legalább 1585-ben még 134 falut számítottak az aradi szandsáksághoz, ezek között most már Gyulát és Sarkadot is. Ettől kezdve tehát öt megyére (Arad, Zaránd, Békés, Bihar, Csongrád) terjedett ki a szandsákság hatásköre; legteljesebben Békésre²⁾. Magát a fellaki náhiét 21 faluval az aradi szandsákság megszüntével egyenesen a temesvári pasalikhoz tartozó csanádi livába csatolták át s 1582-ben itt mutatták ki, hogy 172 kizárólag szerb tulajdonosnak összesen 21,127 juh után kellett adót fizetnie³⁾.

Az 1585. esztendőből való a *lippai szandsák*hoz behódolt 578 falu első jegyzéke is⁴⁾. Ekkor azonban a lippai hódoltság körülbelül kétakkora terjedelmű lehetett, mint a mekkora még Gyula elfoglalásakor is volt, mikor jóformán csak Aradnak a Marostól délre s a Solymosi-völgytől keletre fekvő része tartozott hozzá. Területéhez számították Zarándvármegeyének az aradi szandsáktól keletre a halmágyi járásig való részét is; de nem egészen, mert a *borosjenei szandsákság* azonnal megalakult Gyula elfoglaltatása után s a jenei szandsákbég egyúttal pankotai bégnek is írta magát. Ennek a szandsákságnak faluit a lippaival együtt sorolják föl. — 1574-ből azonban fönmaradt *Halul* bég defterének egy töredéke, mely Deszni (Dézna) és Bél vidékén 113 török hűbéres falut számlál elő⁵⁾ s így a megye mai területén voltakép a *jenei szandsákság* birtokviszonyairól kapjuk az első megbízhatóbb adatokat. Ezek az adatok azonban annyiban mégis kétes értékűek, hogy magát Deszni várat 1566-ban Gyula megvételekor Szulejmán szultán meghagyta János-Zsigmond fejedelem birtokában, a fejedelem pedig ezt Bebek Györgynek ajándékozta. Deszni uradalmának — a várat kivéve — ez időtől fogva kétféle földesurai voltak. — Magyar részről Bebek György, majd özvegye, — török részről pedig a Halul, s utóbbi Moharem Cselebi bég lajstromában beírt vitézek. A magyar

¹⁾ *Szalay*, Erdély és a porta, 141., 142—3. — ²⁾ Közli a falvak jegyzékét, de nagyon elferdített nevekkal, *Ráth* Károly a M. Akad. Értesítőben. III. (1862.), 46. — ³⁾ *Velics*, Defterek, I. 336. — ⁴⁾ *Ráth*, id. cikke. — ⁵⁾ *Szalay*, Adalékok a magy. nemz. történetéhez, 205—6.

földesúr nem gátolhatta meg, hogy uradalmát adózás tekintetében a jenei szandsáksághoz ne számítsák, — a fejedelmek azonban erdélyi területnek tekintették¹⁾.

Ennek a három szandsákságnak megalakulása után kezdődött Aradban a lelketlen pusztítás.

A szultán meghagyta ugyan 1571-ben a temesvári basának, hogy az erdőhegyi palánk építését ne folytassa; a basa azonban a parancs vétele előtt már el is készült az egyik palánk »felfonás«-ával s azt felelte a panasztevő *Báthory István* fejedelemnek, hogy a kész kastélyt nem meri elhanyagolni a szultán híre nélkül s hogy az a kastély különben is jól megvédi a föld népét a latrok ellen. A király pártján levő hajdúk valóban meg akarták gátolni az építést s azon szín alatt, hogy a törököket fölverik, dúltak, raboltak Erdőhegy környékén. Erre István fejedelem váradi főkapitánya, *Báthory* Kristóf, 1572. elején némi katonaságot küldött a fosztogatók ellen s meg is verte őket; mikor azonban foglyaikat a magyarok Várad felé vitték, a lippai, jenei és erdőhegyi törökök utánuk eredtek; s nem is hederítve arra a mentségökre, hogy ők csak a latrokat üldözték, mind a 36 legényt levágták. A fejedelem azonnal kérte a szultánt, küldjön ki egy csauszt az ügy megvizsgálására, hogy ezután e féle ne történhessék, mert különben elpusztul az az egész vidék, s a szultánnak magának is kára lesz belőle. A szultán 1573. márcz. 11. csak arra intette a fejedelmet, hogy »hatalmas, fényes portájához való igaz és hűséges engedelmissége és szolgálata szerint erősen nyomja lábait a hűségnek és egyenességnek útján« s jól vigyázzon azokra a latrokra, kik nem engedelmeskednek a portánnak s tolvajságban járnak. Elégtételt azonban nem adott s a palánkot sem hanyatta el²⁾.

A nép különben, úgy látszik, az első időkben csakugyan többet várt a török-oltalomtól, mint a király vagy a fejedelem védelmétől; mert az elriasztott magyar földesurak, hogy valahogy ők is élhessenek, a jobbágyokat erőszakkal szorították tartozásuk megfizetésére s hazafias feladatnak tekintették, hogy a töröknek kénytelen-kelletlen behódolt falvakat pusztítsák. A Körös mentén lakó nép 1572-ben a maga bajainak elpanaszolására *Feltót* (Taucz) vidékéről *Balás* Miklóst küldte *Mehemed* nagyvezírhez. »Mineküink — szóltak — sem szakmáriaktól, sem ecsediectől, sehonnán másunnan nyomorúságunk nincsen, hanem az erdélyi vajda birodalmában valóktól vagyön nyomorúságunk. Mert, fölséges urunk, valamennyi szolgálai vannak az erdélyi vajdának, mind tolvajok és latrok; a szegénységet fosztják, dúlják, égetik.« Ha pl. a szpáhi hozzájuk küldi szolgáját, hogy az őt, mint török földesurat megillető tartozásokat beszedje, darabokra vagdalják a jobbágy házában, a töröknek adót fizető jobbágyokat pedig, a hol tehetik, elfogják s az erdőségben rabok gyanánt tartják. A múlt esztendőben,

¹⁾ *Szalay*, Erdély és a porta. 288. — ²⁾ *U. o.*, 40—42., 50., 65.

mikor a lippai bég egy faluban megrohanta az ilyen latrokat s nagy részöket levágta, a menekvők úgy álltak bosszút, hogy ők meg az erdőben levő magyar rabjaikat hányatták kard élére. *Farkas* vajda, ki Gyula ostromából (1566.) megmenekült, Biharvármegyéből néhányad magával minduntalan betört *Sámolykeszi* (Somoskeszi) vidékére s »éjjel és nappal dúlta, fosztotta és pusztította itt a császár ő felsége birodalmát; falukat égetett, a szegény népet fogdosztatja; égeti, süti szegényeket, úgy sarczolatja a szegény községet, hogy immár egynéhány faluk miatta elpusztultak s a hol kevesen megmaradtak is, éhhalálává, bujdosóvá lettek miatta.« *Boros-Jenő* vidékén a Bélben lakó *Botha* Ferencz és Sándor vajda már egészen elpusztította a szegénységet¹⁾. Bevádolták magát a jenei béget is, hogy túri ezeket a dúlásokat; elszenvédi, hogy házaikban eszik, iszik és aluszik az ellenség, a helyett, hogy kergetné azt, vagy legalább meghallgatná panaszaikat, mintha egyetértene, vagy rokonságban állna az ellenséggel. Az azelőtti bégek az első híradásra mindig bejárták kerületöket s kikergették a latrokat; ez a mostani »fejedelmök« inkább akar a hűvös házban vesztetg ülni, mint hogy őket oltalmazza az ellenségtől.

Deszni vidékét özvegy *Bebek* Györgyné tisztartói nyomorgatták adófizetéssel, szolgálattal stb., úgy, hogy e miatt már ott is elpusztult néhány falu. *Csúcsy* Miklós csúcsi tisztartó latrokat tart, kik »éjjel-nappal az erdőn járnak, a falvakra mennek, dúlnak, kóborolnak, pusztítanak, embereket fognak, az erdőn kínozzák, sarczolatják őket.« A csúcsi, béli és deszni latrok kezében most is 30 ember raboskodik. Azonkívül számtalanon vannak, kiket megsütöttek (megbélyegeztek), hogy váltságdíj lefizetésére kényszerítsék. *Kápolna* vidékén a hódítás kezdetén 67 falu volt, most már csak 21 van. Ezek is olyanok, hogy egyikből-másikból, a hol 12—16 ház állt, csak 2—4 ház maradt meg. *Közönd* és *Feltót* vidékét teljesen feldúlták a latrok, kik — a mennyien csak járnak, bujdosnak a Körös mentében, — mind a csúcsi tisztartónál találnak pártfogást, ételt, italt, szállást.

Védelemért könyörög tehát a nagyvezírhez a szegénység s azért, hogy csak *egyfelé*, a töröknek kelljen adót fizetnie. Mert másképen «teljességgel el kell pusztulniok s meg nem maradhatnak»²⁾.

Máshonnan is egyre érkeztek a rossz hírek. 1572. ápriljében Tokaj vidékéről 800 katona és lator szövetkezett a szentgyörgynapi *simándi* vásár fölverésére. Útjukban mindenütt dúlták, rabolták a városokat és a falvakat. Akadály nélkül jutottak el Simándra, hol a vásárosokat nagyrészen levágták s pénzzel, árúczikkével megrakodva, már éppen hazatérni készültek, mikor végre összeszedelőzködtek a környék váraiban levő

¹⁾ *Kumut Recseff* jenei bég a Bothák ügyében 1577. jan. 17. küldötte be Báthory Kristóf fejedelemnek a jenei bírák és polgárok előtt a város pecsége alatt hitelesített valóságát. »Nagyságod ezekből — úgymond — mindent megérthet, ha én dolgom-e, avagy kié?« (*Szalay*, Erdély, 324—5.) — ²⁾ *Szalay*, Erdély, 59—62.

törökök, utánuk eredtek s jobbadán levágták, vagy elfogták őket, a rablolt holmit pedig visszavették. Közölük valami húsz német lovast Budára küldtek, a hol nagy csúfságok után valamennyit kivégezték; a többit Konstantinápolyban részént megfojtották, részént a Héttoronyban sanyargatták. Velök együtt vetették a tengerbe *Döczy* Gergelyt is, egykor Arad- és Zarándvármegyék dúsgazdag földesurát¹⁾.

Egy esztendő múlva, 1573-ban, már *Amlát* jenei és pankotai szand-sákbég panaszát kellett megvizsgálnia István fejedelemnek. A bégnek ugyanis volt egy *Ibrahim* nevű magyar rabja, ki két aranyos és két ezüstös szablyával, egy ezüstös bottal és 80 tallérral egy este elszökött urától, de nem juthatott messzire; mert Biharvármegyében Dalom és Tenke falvak közt megölték s a nála talált tárgyakat bevitték *Géczy* János várad kapitányhoz. Mivel a bég hiában követelte vissza az ellopott kincseket, a szultán a temesvári basa útján szólította föl vizsgálatra s kártérítésre a fejedelmet. Jenőből 1574. márcz. 11. némi ajándékokkal *Amlát* is egy csauszt küldött a fejedelemhez, kijelentvén, hogy mint idáig, ezentúl is jó szomszédságban akar vele élni. Ugyanakkortájban a temesvári basa azzal kérte a dolog elintézésére, hogy ő a béget úgy szereti, mint fiát, azok a szablyák pedig őseitől maradtak reá. Ha visszaadhatja, kétannyit is fizet érte s a mellett úgy fogadja, mintha ajándékban kapta volna. A fejedelem márcz. 24. kissé sértődve felelt, de megígérte a vizsgálatot. »Itt közöttünk is sok vagyon afféle lator, — úgymond — ki urát meglopja és elszökök; de kire vethetjük a bűnt, ha nem a ki marhája?»²⁾. Megírta, de nem küldte el azt a jó tanácsát, hogy »nincsen az orv ellen jobb orvosság az ajtón való zárnál.«

Hogy a jó szomszédság ajánlgatása egy Báthory Istvánnal szemben nem volt egyszerű udvariaskodás, eléggé megmutatta *Szelim* szultánnak a lippai béghez 1574-ben intézett parancsa. »Az én parancsolatom oda jutván, — írta hozzá, — úgy tudjad. Erdélyországhoz való egy falut te meg-rablottál. *Az a cselekedet hitünk ellen vagyon*. Negyven barmát hajttattad el, annakfölötte a falubelieket megfogattad. Úgy adák énnekem tudtomra. Azért illik, hogy e dologért az én haragommal tégedet megbüntesselek»³⁾. S mikor *Balog Husszain* szpáhi a jobbágyokat zaklatta, *Dsáfer* temesvári beglerbéghez, Lippának is urához, hasonló erővel írt a szultán. »Nem akarom — szólt, — hogy a szegény községen hatalmaskodjék. Megfenyítsd azt a szpáhit. A jobbágyokat törvényükből ki ne vegye. Ha szót nem fogad, törvénytelen bántja, sanyargatja a községet, mindjára ad tudtomra. A szpáhiságot másnak adják, őt magát megbüntessék. Ezt így tudjad meg!»⁴⁾ A dolog tulajdonképen abban állt, hogy *Balog Husszain* jenei szpáhi emberei fölégették *Botha* Ferencznek a béli kastély mellett levő

¹⁾ *Budai*, Polg. Lex. I. 283. — ²⁾ *Szalay*, Erdély, 130—1., 142—6., 248. l. —

³⁾ *U.-o.*, 131—3. — ⁴⁾ *U.-o.*, 133.

búzaasztagját s hogy különben is sok latort tartott magánál a falvak dúlására, pusztítására. A temesvári basa tehát fölkérte a fejedelmet, küldjön megbízottat Bélbe, hogy együtt vizsgálthassák meg ezt az ügyet; más-kor pedig ne írjon mindjárt a szultánnak, mert ilyen kicsi dolgot ő-maga is el tud igazítani. »Sok dolgok történnek ilyenek itt nálunk — veti utána, — de én azért róluk a császárnak nem írok, hanem én-magam igazítom el és megbékéltetem őket«. A fejedelem ki is tűzte a kár fölvételére a 15 napnyi határidőt, emberei azonban nem jelentek meg¹⁾. Ellenben most már viszont a temesvári basa panaszkodott a fejedelemnél, hogy néhány jenei szpáhítól *Lászlófi* Farkas és a belényesi porkoláb elvett két biharmegyei falut, s a szegény népet Belényesbe vitette fogságra. Mire csípősen jegyezte meg, hogy *Lászlófi*éknak törvényesen nála vagy a fejedelemnél kellett volna jogaikat keresniök, de ő, ha még úgy sürgetik is a szpáhi, nem ír addig a portára, míg remélheti, hogy a fejedelem igazságot szolgáltat. Mert »ilyenféle dolgokat nem illik cselekedni, sőt azokat nagyságodnak meg kellene büntetni, és a szegényeket, kik fogva vannak, elbocsátatni»²⁾.

Ezek a panaszok azonnal megszüntek, a mint Amhát helyébe *Recseff* béget tette meg a nagyvezír jenei szandsáknak; 1575-ben már maga István fejedelem is elősmerte, hogy »attól kezdve a szegény község nagy-jó csendességben vagyon, megnyugodt. A minemű latrok, tolvajok, hajdúk miatt ezelőtt bántásuk és pusztaságuk volt, azokat a földről mind kitisztította«. Olyan jó szomszédnak mutatkozott, hogy a fejedelem maga kérte a nagyvezírt, legyen rajta, hogy őt gyulai bégnek nevezze ki a szultán. S nem is pártolta hiában³⁾. *Recseff*et és a többi béget Murád szultán idejében utasította, hogy István fejedelmet segítsék, ha Békes Gáspár megtámadná őt a fejedelemségben. El akarták hitetni egyesek a portán, hogy a Békes-párt Deszniben is kastélyt akart emeltetni a törökök ellen. A fejedelem, 1575. júniusában utasította Konstantinápolyba küldött követét, hogy ezt a hírt megczáfolja, mert voltaképp nem kastélyt, hanem csak új csűröskertet csináltak ottan. Özv. Bebekné ugyanis, hogy a szegény jobbágyoknak ne kelljen felhordani a gabonát és a majorságot a vártetőn levő csűrbe, lenn, a falu szerében, a téren csináltatott egy szerűskertet és majorságot. A jenei törökök azonban fejökbe vették, hogy a kastélyt a németek számára akarja elfoglalni *Báthory* Miklós, ki pedig csak a váradi káptalannal járt ott, hogy Bebekné beigtassa az új adományúl nyert Desznibe. »Ki ha úgy volna — jegyezte meg a fejedelem — nem káptalannal, hanem haddal foglalná el az ellenség»⁴⁾. S 1575. szeptember 10. a portához küldött követe, *Balogh* Ferencz által is kérte a négy szolga szabadon-bocsátását. »Mehagytam neked, hogy az erdélyiekben rab nem

¹⁾ *Szalay*, Erdély, 155—6. és 174. — ²⁾ *U.-o.*, 173—4. — ³⁾ *U.-o.*, 192. és 258. —

⁴⁾ *U.-o.*, 270.

lehet« — szólt Murád szultán a temesvári basához és intézkedésre utasította őt¹⁾. A következő (1576.) esztendőben, mikor Békes Gáspár hadai már régen szétfutottak, s István fejedelemből lengyel király lett, — a temesvári basa még mindig felhánnya Báthory Kristóf fejedelemnek, hogy Deszni közelében a deszni porkoláb a váradi kapitány megbízásából új kastélyt akar építtetni s hogy az ehhez szükséges vesszőket és a palánknak való karókat s egyéb fákat a környéken levő falvak népségével hordatja be; holott Deszni városa 25 esztendő óta²⁾ a jenei cseribasa tímárja s a Desznihez tartozó falvakat is már régen szétosztották egyes szpáhiknak és bégeknek, úgy, hogy azt az uradalmat a törökök maguknak tartják. A fejedelem alattvalói különben is sok dúlást és gyilkosságot követnek

Deszni (Dézna) vára.

el azon a tájon. Pesterén a deszni porkoláb lefejeztetett egy leányt, Topasinsán pedig egy szegény embernek a fülét vágatta le. Pap György, Hagymásy szolgálja, 12 lovassal a jenei szandsákból levő Boros-Sebes városára támadt, a főbb embereket levágatta, a szegényeknek pedig minden marháját elvitette. E miatt már régen zaklatják panaszaikkal a jenei szandsákságban levő zaimok és szpáhik s hasonló panaszok érkeznek a lippai és a temesvári szandsákból is, hová szintén be-betörnek a fejedelem emberei. A deszni kastély építését pedig ne erőszakolják az erdélyiek, mert a szultán magáénak tekinti mindazt, a mit valaha beírtak a Halul bég lajstromába. A jenei szandsákbég és a kádi már írásba is foglalta a

¹⁾ Szalay, Erdély, 298., 312. — ²⁾ Ez tévedés lehet, mivel Jenő behódolásától csak 20 év telt el.

jenei szpáhik panaszát s ő nem akadályozhatja meg, hogy azt a szultán elé terjesszék¹⁾. A fejedelem azt válaszolta, hogy Halul bég és Moharem bég olyan erdélyi helységeket is fölvelt jegyzékébe, a melyek a törökhöz soha sem tartoztak s hogy ő egy újjal sem nyúlt azokhoz a helységekhöz, melyeket nem úgy írtak be még János-Zsigmond idejében, mint kétfelé adózókat. Egy szpáhitól sem vett el olyan földet, mely János-Zsigmond vagy Báthory István idejében Erdélyhez nem tartozott. Ha pedig, mint híre jár, új deftert készített a szultán, abból egy példányt bocsásson az ő rendelkezésére s meglevő jószágainak háborgatásától tiltsa el a szpáhikat. A szultán azonban szeptemberben megparancsolta a fejedelemnek, hogy Deszni vidékén ne háborgassa a szpáhik falvait s az 5 esztendő óta szedett adót többé ne szedesse. A megszorított fejedelem 1576. okt. 27. a bihari Bikácsot és Nagy-Radványt is odaajándékozta Musztafa budai basának s még 3 falut ígért neki, ha kieszközli ezeknek a vitás falvakkal visszaadatását; s a basa egyelőre czélt is ért²⁾. Mehemed nagyvezír novemberben a császár nevében kijelentette, hogy azokat a falvakat, a mik a jegyzékbe nincsenek fölvéve, békességben bírhatja s egyúttal értesítette, hogy a budai basa, a temesvári beglerbég s a szolnoki, jenei és gyulai bég parancsot kapott minden ellenség ellen való megsegítésére. A budai basa deczemberben viszont a jenei bégnek parancsolta meg, hogy mihelyest ezt a levelét hozzáküldi a váradi kapitány, más parancsot nem várva, rögtön oda menjen, a hová a szükség kívánja és »fejér orczával szolgálja a hatalmas császárt.« A gyulai bégnek ezenkívül meghagyta, hogy az Erdélyhez tartozó falvakat ne bántsa és bántani se engedje³⁾.

Más kedvezésben is részesült Erdélyország. *Dsáfer* temesvári basa előtt már 1574. táján panaszkodott *Mehmet Cselebi* lippai eming több más eminggel együtt, hogy az erdélyi fejedelem Lippán túl nem engedi szállíttatni a sót sem hajón, sem szekeren; a határon pedig olyan drágán árultatja, hogy az emingek egyáltalán nem, vagy csak igen drágán vehetik meg a sót, úgy, hogy a lippai vámrév pusztulásnak indul, hasznot nem hajt s a szegény nép is sínyle a drágaságot. E miatt még Báthory Istvánhoz *Héder* csauzt küldte a basa és kérte, szüntesse meg a só monopoliumát, régi módon tegye szabaddá a sóval való kereskedést annyival inkább, mert a mostani rendszerrel magának a szultánnak is nagy kárt okoz. Az új fejedelem fölvilágosította Murád szultánt, hogy a monopolium vádja nem őt illeti, hanem azokat a temesvári török urakat, kik saját kezeik közé akarván keríteni a sóárulást, megtiltották, hogy az erdélyi kereskedők Lippán túl mehessenek a sóval s ekként nemcsak nekik, hanem a szegény népnek, sőt a szultánnak is nagy károkat okoztak; mert a só tulságos drágasága miatt a nép nem fizethette meg adóját. A szultán tehát 1576-ban

¹⁾ *Szalay*, Erdély. 280—2. — ²⁾ *U.-o.*, 287—292., 307—8., 312—4. — ³⁾ *U.-o.*, 315—6.

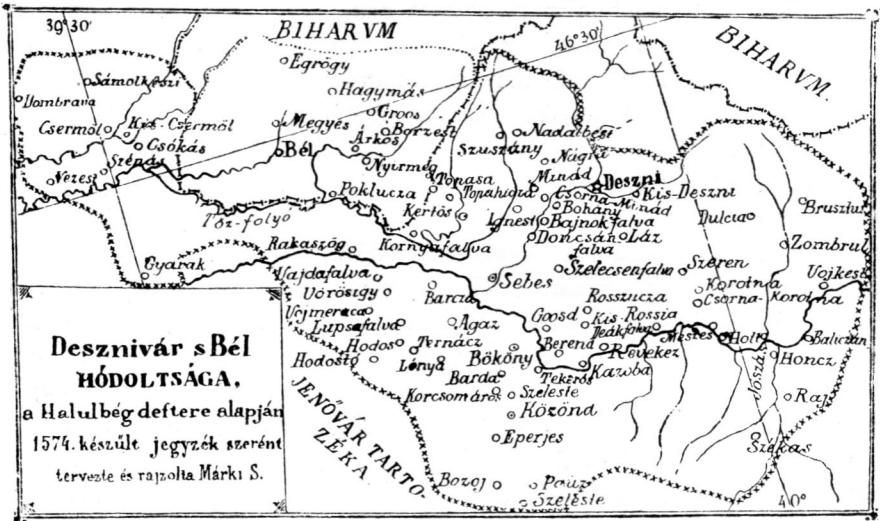
eltörölte a só megvámolását s megparancsolta, hogy a sóval való kereskedést senki se gátolja, hanem szabadon vigyék s árulják¹⁾. Egy másik rendeletében meghagyta, hogy a bégek, vajdák és kádik szabad járás-kelés engedjenek az összes kereskedőknek, őket mások adósságaiért meg ne fogják s a harminczadon kívül egyebet ne fizetessenek velök²⁾.

1577. június végén már nem határozott ilyen kegyesen a szultán azon kérelemről, melyet a Bél, Deszni, Jenő, Világos, Feltót, Gyula, Pankota vidékén tímárokat tartó szpáhik a miatt küldtek, hogy a nekik kijelölt falvakban az erdélyiek kizáró módon maguknak követelik a földesúri jogokat. A szultán *Zefer*, majd — ez akadályozva lévén, — *Amhát* csauzt küldte a hely színére, hogy a temesvári és jenei kádikkal s az erdélyi fejedelem főemberével egyetértve a szpáhikat a magyar nemesekkel szembeállítsa s végére járjon már valahára ennek a dolognak. Ha a falvak benn vannak Halul és Moharem Cselebi jegyzékében, úgy az erdélyiek hagyjanak békét a szpáhiknak; ha azonban nincsenek benne, a szpáhik ne követeljenek többé jogokat. Kristóf fejedelem annak tulajdonította a szpáhik fészkelődését, hogy neszét vették, folytonos dúlásaik, fosztogatásaik, kegyetlenségeik miatt milyen vádat akar emelni ellenök a portán. Napról napra hódoltatják azokat a falukat, melyek hozzájuk soha és semmiképen sem tartoztak s a kétfelé való adózást egyfelé, t. i. török részre akarják terelni. Ezért biztatták föl a szegény feltótiakat, hogy a portára folyamodjanak. Pedig ha kárt szenvednek a hódolt falvak, csak a német párt részéről szenvedik; s olyan rosszindulatúak, hogy ha a németek, vagy hajdúk, latrok üldözésére küldi ki szolgálait a fejedelem, lesbe csalják, levágják, vagy elfogják ezeket a szolgálakat. Nyugodtan néz tehát az igazságos vizsgálat elé s kéri *Mehemed* nagyvezírt, ne engedje, hogy elfoglalják s elszakítsák tőle azokat a falvakat, a melyeket idáig kétfelé bírtak³⁾.

Kiderült azonban Halul bég defteréből, melyet Moharem Cselebi egészített ki, hogy Deszni és Bél vidékén 113 faluban 2 török bég, 1 basa, 1 alajbég, 4 bulogbasa, 4 vajda és 17 szpáhi a földesúr⁴⁾, de megjegyzi maga a defter is, hogy a falvaknak magyar földesuraik is vannak; Deszniben Bebekné, Csúcsoson Degel János, Bélben Botha Ferencz és Sándor vajda, továbbá Nagy Zsigmond, Turó Igna fiai s a Halmágyon lakó Farkas vajda. Hogy azonban igazán beírta-e defterébe Halul bég ezeket a falvakat, sohasem tudhatták meg az erdélyiek; mert az egyetlen »hiteles« példány a szultánnál állott, abban pedig mind most, mind a későbbi béketárgyalásoknál olykor nagyon is eltérő adatok voltak a keresztényeknél levő másolatokhoz képest.

¹⁾ *Szalay*, Erdély, 132—3. és 321. l. Mindamellet mindjárt 1578. elején nyájas hangozón kéri Mehemed nagyvezír is, a temesvári is Kristóf fejedelmet, hogy Memhet aga lippai tisztartó-emingnek jó barátság s készpénz-fizetés fejében engedjen annyi só t vásárolni, amennyit akar. *U.-o.* 344—5. — ²⁾ *U.-o.*, 323—4. — ³⁾ *U.-o.*, 326—9. l. — ⁴⁾ *Szalay*, Adalékok, 205—6.

Erre lehet azután visszavezetni, hogy 1583. júliusában *Báthory Zsigmond* fejedelem már ismét keservesen panaszkodott a gyulai és jenei bégek rossz szomszédsága miatt. »Nem tartják — írta a szultánhoz — fenyítékben az alattuk levő szpáhikat, hanem szabadon dúlják, rabolják az Erdélyhez való falukat, lopatják a szegény apró gyermekeket, kiváltképen a jenei bég, úgyannyra, hogy ha hatalmasságod meg nem fenyíti őket, elpusztúl a föld és a hatalmasságod adóját is nem tudjuk, honnan adhatjuk meg«¹⁾. A jenei és a szolnoki bégek ugyanis temesvári, jenei, budai, pesti, szolnoki és gyulai hadak élén Biharvármegyébe rontottak és Gálos-Petrit, Kis-Tarcsát, Madarászt, Selindet, Vasadot, Pusztá-Apátit és Szalacsot feldúlták, 440 embert rabbá tettek, marháikat elhajtották. Még 1582-ben történt, hogy a temesvári basa tudtával a jenei cseri-aga a Deszniből alájött dra-

Desznivár és Békés hódoltsága.

bantok közül hetet levágotott; 1583. nyarán pedig a Deszni vára alatt levő szénát s a 11 asztagba rakott búzát meggyújtatta és elégettette. Maga a jenei bég az Erdélyhez tartozó falvakból gyermekeket lopott, egy ártatlan embert pedig nyársba vonatott úgy, hogy ezt maga a kádi sem helyeselte²⁾. A fejedelem szept. 10—12. elégtétel-szerzésre szólította fel Margay Istvánt, portai követét s nem hiában, mert az eset a szultánt magát is felbosszantotta. 1583. végén meghagyta a gyulai bégnek, hogy »vett lehetőségét sem várva«, rögtön vizsgálatot indítson ebben az ügyben, a foglyokat szabadon bocsáttassa és teljes kárpótlást adasson. 1584. elején ezt azzal ismételte, hogy »Erdélyt nemhogy a rablástól, de sőt a repülő madártól is oltalmazza³⁾«. Azonban nem nagyon oltalmazta. Éppen akkortáiban

¹⁾ *Haan-Zsilinszky*, Békés megyei Oklevéltár, 176—8. — ²⁾ *Acta publica Transylvaniae*, 1583—1594. Orsz. It. 39—42. 1. — ³⁾ *Haan-Zsilinszky*, 179—181. Békésm. tört. társ. évkönyv, II., 115.

veretett hídat Tamáshidánál a Fekete-Körösön keresztül olyan szín alatt, hogy a kereskedésen s a közlekedésen segítsen, — voltakép azonban azért, hogy annál könnyebben járhasson hódoltatni, rabolni Biharba. Valószínűnek látszott, hogy majd palánkkal veszi körül a tamáshidai templomot s onnan hódítja be Biharvármegyét. Vagy 60 lovas hiában akarta gátolni az építést. 1584. tavaszán viszont arra kényszerítették a gyulai, jenei, lippai és csanádi szandsákságokban lakó szegény hódoltakat, hogy fát, vesszőt és egyebet hordjanak Gyula vára építésére¹⁾. Július 2.-án István lengyel király nem adhatott jobb tanácsot az erdélyi uraknak annál, hogy kenjék meg jól a gyulai béget s a híd megvizsgálására kiküldött csauzt, mert csak így remélhetik a híd elbontását, mivel a porta maga mindig saját törökjeinek javaslatára hallgat. E helyett Zsigmond fejedelem mégis a portán panaszkodott a szolnoki, gyulai és jenei bégek pusztításai és az ellen, milyen gyalázatba és nevetségbe hozzák őt más keresztény fejedelmek előtt²⁾. Gyulán kívül azonban éppen ekkor emeltették a törökök a szarvasi és békési palánkot is és Gyula új bégje folytatta a pusztításokat, a miket elődje kezdett³⁾.

A szultán ugyan egyszerűen jól leszidta bégjeit, a bajokon azonban nem segített. Legfeljebb az történt, hogy 1585-ben újra összeírátták az aradi és lippai szandsákság falvait⁴⁾. Ebből kitűnt, hogy az előbbiben 134 s az utóbbiban, mely a jenei bég területét is magában foglalta, 578, a kettőben összesen 712 hódolt falu van. A bégek rajta voltak, hogy még több legyen. 1586-ban *Durák* szolnoki aga a gyulai és erdőhegyi törökökkel Bélfenyérrre tört, egészen kifosztotta, 55 emberét rablánczra fűzte, egyet pedig levágott. A többi a királyság területén keresett menedéket⁵⁾. Csakhamar — s alkalmasint megint *Szinán* gyulai bég tudtával — az erdőhegyi török vajda Kötegyánra rontott s ott megölte Szentbenedeky Lászlót és szolgáját, lovait, szerszámait pedig elrabolta. »Ilyen nagy és méltatlan dolgok esnek, hatalmas császár a mi-hozzánk tartozókon a végbeliektől — fakadt ki Zsigmond fejedelem. — A föld népe naponkint fogy és pusztúl, a szolgálónép pedig, kit a földnek oltalmára tartunk, fogyatkozik«. S kérte, büntesse meg az erdőhegyi vajdát s a többi vétkest. A szultán figyelmeztette is a temesvári, szolnoki, gyulai és jenei bégeket, hogy »nemcsak szandsákságukat veszítik, ha másszor panasz jön reájok, hanem a fejöket is«; 1587. elején pedig, mikor attól féltek, hogy a király Erdélyre támad, meghagyta nekik, hogy Erdély oltalmára minden pillanatban készen álljanak⁶⁾.

Inkább Erdély pusztítására állottak készen. 1588. júl. 28. az erdő-

¹⁾ *Haan-Zsilinszky*, 181—4. — ²⁾ *U.o.*, 184—6. l. — ³⁾ Ezekről bővebben szól *Karácsonyi* János: Törökvilág Békésmegyében. Békésm. tört. évk. XI., 11—46. — ⁴⁾ Közli *Ráth* Károly, Török-magyar viszonyok. (Akad. Értesítő, 1862. III. 46—49.). — ⁵⁾ 1586. nov. 4. *Haan-Zsilinszky*, 190—2. — ⁶⁾ *U.o.*, 193.

hegyi bég alatt Kimpány (Companion) falura törtek s elrabolták egy György nevű oláhnak fiát, Mátyást; máshonnan négy gabonás szekeret vittek magukkal stb. s általában mind ők, mind a jeneiek sok panaszra adtak okot. A refraine itt is csak az, hogy a porta keményen ráírt a temesvári basára is, a gyulai s a jenei bégre is; történni azonban — úgy látszik — most sem történt semmi; különben nem mertek volna oly nyíltan hódoltatni továbbra is.

1589—1591 közt Csonkaháza, Petegd, Magyar-Ökrös, Mogyorós, Derna és Topafalva, továbbá Szék, Nagy-Karánd, Lugozó, Tagadó, Kislaka, Bokonya (Bokia) s még egy falut *Ozmán* jenei szpáhi; Kis-Hodos, Siád, Sipót, Alsó- és Felső-Karaszó, Bogy, Olcsa és Magyar-Hodos, Botfő (Botfej), Kománfalva (Kumanyesd), Bojtos, Kis-Megyes és Moecsolya (Moecsirla) falvakat, amazok szomszédságában, a Jenőben lakó, de a gyulai szandsákbég alá tartozó *Sabán* aga; Kis-Karánd, Szukas, Toplicza, Vajdafalva s Kelyt (?) falut *Huszon* szpáhi, a jenei cseribasa fia; Gyönyörfalvát és Akattyt *Huszon* jenei alajbég; Újlakot a Bereg-jó (Berettyó) partján *Murát* erdőhegyi szpáhi hódoltatta be. Azonkívül szemet vetett *Sabán* jenei aga Nyárszegre és Örvényesre, *Huszon* jenei odabasa Kápolnás-Gyantára, *Kyhán* erdőhegyi aga Nagy-Ürögdre; a jenei *Czimber* aga pedig 1591. ápr. 20. rabolta ki Alsó-Örvényest¹⁾. A többi falut sem-igen szerezték meg vérontás nélkül. A jenei *Ozmán* aga több »latorral« foglalta el a már említett Kislakát, az erdőhegyiek pedig, még 1589. végén, meglesték a bélieket, mikor éppen munkára mentek s közülök 17-et elfogtak, négyet levágtak, vagyonukat elrabolták. 1590. január elején a szultán ismét vizsgálatot rendelt; s febr. 1. már ment hozzá a fejedelem levele, hogy azóta Gyapjút is kirabolták az erdőhegyi s más törökök. Essék meg a szultán szíve a szegény községnek ennyi nyomorúságán, inségén, a földnek ilyen szörnyű pusztulásán; ne szenvedje, hogy ez a föld a szegény rajta lakó községnek pusztulása után üresen maradjon, haszontalan, hiábanvaló és csak vadak lakóhelye legyen; adassa vissza a szegény elvett embereket feleségeikkel, gyermekeikkel, elvitt marháikkal együtt: hadd épüljön és gyarapodjék ez a föld. . . ²⁾.

Márczius 25.-én Zsigmond fejedelem a temesvári basához küldött követei által tiltakozott *Ibrahim* jenei bég azon kívánsága ellen, hogy Deszni és uradalma behódoljon neki. Kifejtette, hogy az a vidék a török foglalás óta mindig kétfelé adózott. Most is vannak magyar földesurai, kik adót fizetnek és szolgálnak a szultánnak. Vigyázzon a basa, hogy ne rabolgassák a jeneiek a deszniek lovait s eféle háborúskodásból ne támadjon valami nagyobb dolog, a miből azután neki is, a basának is valami búsú-

¹⁾ *Ráth* Károly, id. h., 49—52. A helyneveket gyakran rosszul helyezteti s a pl. Bél vidékén említett falut Csanádban is keresgéli; annál helytelenebbül, mivel Csanád régi hódolt terület volt. — ²⁾ *Haan-Zsiflinszky*, 199—201.

lása következzeék. 28.-án pedig *Ravaszdy* Györgyöt többi közt azzal a kérelemmel küldte a portára, hogy Ibrahim bég elmozdítását követelje¹⁾.

Még abban az esztendőben, szept. 16.-án a békési, gyulai, jenei és erdőhegyi törökök — mintegy ezeren — körülfogták Biharmegyében az erdélyi fejedelemnek egy 40 drabantból s 50 lóból álló csapatát s levágták vagy elfogták a legnagyobb részét; pedig a drabantok csak abban fáradoztak, hogy a zsákaiak helyett, kiket a királyiak elhajtottak, a király földéről hajtsanak új jobbágyokat Biharba. Erről már szept. 24. írt a fejedelem a portára, Szinán temesvári basa pedig okt. 8. a fejedelemhez.

Szinán basát ugyan a temesvári vilájet élén deczemberben *Haszán* basa váltotta föl, de 13.-án már ez is panaszszal kezdte a szomszédságot. »A gyulai, jenei, lippai és temesvári szpáhik, zaimok és azok jobbágyai nevében nagyon kérte »szerelmes fiát«, a fejedelmet, hogy ne háborgassa a defterbe beírt falvakat, fogja meg alattvalóinak száját, kezét s parancsolja meg, hogy a »szegénységnek húzására-vonására szorgalmasak ne legyenek, hogy valami kicsiny dologért háborúság ne essék.« 1591. febr. 1.-én már egyenesen fenyegetőzve írt. Fölhányta, hogy egy szpáhit megfogtak, vasra vertek, gyerekek és asszonyok összeköpdösték, arczát bekenették. E félek miatt már azzal fenyegetik őt a szpáhik, hogy ha el nem igazítja ügyöket a portán, »gyékényt gyujtnak a fejére, panaszra mennek a szultánhoz és nemcsak basaságától, hanem fejtől is megfosztatják.« Ő tehát az erdélyiek közül azokat, kik jogtalanul követelnek földesuraságot azokban a falvakban, égettetni, pusztíttatni, raboltatni fogja.

Zsigmond azonban keresztül vitte a portán, hogy ott elrendelték a Szolnok, Gyula, Jenő s esetleg a Lippa várához tartozó szpáhik és zaimok összeírását s az évégre kiküldött *Zabaj bég* 1591. szept. 8. már jelentette is, »orczáját a fejedelem lába alatt való földhöz törülvén«, hogy az összeírást Szolnokon fogja kezdeni; mert maga is ezen a végvidéken születvén, javára akarna lenni az ott levő szegénységnek. Deczember elsején azonban *Szalánczy* László zarándmegyei főispánt megint csak panaszokkal küldte az új nagyvezírhez, *Ferhát* basához, hogy Sabán jenei aga megrabolta az erdélyiekhez tartozó Botfőt és Kis-Medgyest; hogy Varsándot közelebb a gyulai és szolnoki törökök dúlták föl s onnan sok embert elhajtottak stb²⁾. A jeneiek még Eger alá is eljártak csatázni. Egy ilyen alkalommal 1592. nyarán a jeneiek elfogták *Balázssdeák* Istvánt s a portára akarták küldeni. Ugyanakkor azonban Rákóczynak és Prépostházy Bálintnak szolgálai szintén elfogtak egy ifjút, ki némelyek szerint a temesvári basának, mások szerint pedig a budai basának fia, maga a jenei bég volt. Remélték tehát, hogy kiválthatják rajta Balázssdeákat³⁾.

¹⁾ *Pesty*, A szörényi bánóság. I. 67—8. *Decsi* szerint (Magyar história 1592—1598., 34. l.) Szinán ezt a renegátot (eredeti nevén Márkházy Pált) áttérése után lippai béggé tette. — ²⁾ *Haan-Zsilinszky*, 200—209., 211. — ³⁾ *Károlyi-oklevéltár*, III. 568.

A csakhamar kitört 15 éves török háború nagy eseményei azonban háttérbe szorították ezt az ügyet. Érdekes tudnunk, milyen erővel rendelkeztek a törökök ennek a háborúnak kezdetén a régi s a mai Aradvár-megye területén.

Ez az erő mindenesetre jelentős volt. Lippa, Tótvárad, Arad, Világos, Erdőhegy, Jenő és Topincs (Buttyin) váraiban összesen 1018 török állott fegyverben. Mivel a két első vár defterét nem ösmerjük, csak a többi ötét vehetjük tekintetbe. Ebben az utolsó öt várban 713 török katona őrködött a hódoltságához tartozó mintegy 1800 házban. E szerint egy török vitéznek 2—3 házra, vagyis mintegy 50 emberre kellett felügyelnie. Ha az adózó telkek s a katonaság száma közt való arányt megtartjuk, a Marostól délre, Fellak, Lippa és Tótvárad vidékén mintegy 1300-ra, s így az egész arad-zarándi hódoltságban hozzávetőleg 3100-ra tehetjük a házak, s mintegy 60,000-re a lakosok számát. Ennek fékentartására, a szomszédos Gyula, Csanád és Temesvár őrségét oda sem véve, 1018 török mindenesetre elegendő volt. Egyébiránt az 1558. évi összeírásból 20—30%-ot le is kell számítanunk, tekintve a tömérdek pusztítást, dúlást és gyilkolást, úgy, hogy egy törökre valóban nem juthatott több 50 magyarnál.

Az őrség erőssége tekintetében az egyes várak így következtek: Boros-Jenőben 345, Erdőhegyen 271, Lippán 247, Tót-Váradján 58, Világoson 37, Aradon 32, Topincson 28 ember vigyázott, összesen 103 odára osztva, úgy, hogy minden odában vagyis szakaszban (a műsztafizoknál és topcsiknál bölükben) 9—10 tiszt és közember szolgált.

A személyzet számát ez a táblázat mutatja¹⁾:

Csapatnem	Lippán	Váradján	Aradon	Világoson	Erdőhegyen	Jenőn	Topincson	Összesen
Ulufedzsik: Aga	2	1	—	—	2	2	—	7
Szertopcsi	—	1	—	—	—	—	—	1
Közember	58	37	—	—	132	185	—	412
Kézműves	3	—	—	—	—	—	—	3
Azábok: Aga	2	—	—	1	2	3	—	8
Kiája	2	—	—	1	2	3	—	8
Bajrakdár	—	—	—	—	1	—	—	1
Reisz	7	—	—	—	1	3	—	11
Velidiváne	—	—	—	—	—	1	—	1
Közember	121	—	—	16	57	91	—	285
Műsztafizok: Aga	—	—	1	—	1	—	—	2
Kiája	—	—	1	—	1	—	—	2
Közember	—	—	20	—	38	—	—	58
Topcsik: Szertopcsi	—	—	1	—	—	—	—	1
Kiája	—	—	1	—	—	—	—	1
Közember	—	—	8	—	—	—	—	8

¹⁾ *Velics-Kammerer* (Defterek, I. 377—382.) után összeállítva.

Csapatnem	Lippán	Váradján	Aradon	Világoson	Erdőhegyen	Jenőn	Topincson	Összesen
Martalószok: Aga	2	1	—	1	1	2	1	8
Szermáje	2	1	—	1	1	—	—	5
Szeroda	4	—	—	—	—	—	—	4
Közember	43	17	—	17	27	50	27	181
Müteferikák: Kapudán	1	—	—	—	—	1	—	2
Dizdár	—	—	—	—	—	1	—	1
Kiája	—	—	—	—	1	2	—	3
Szertopcsi	—	—	—	—	1	1	—	2
Müezzin	—	—	—	—	2	—	—	2
Imám	—	—	—	—	1	—	—	1
Összesen	247	58	32	37	271	345	28	1018
Ebből tiszt	22	4	4	4	17	19	1	71
Közember	225	54	28	33	254	326	27	947

Az *ulufedzsik* lovasok voltak. Minden 100 embert egy aga vezetett; annál feltűnőbb, hogy Lippán 58 ulufedzsinek 2 agája is volt. Minden aga alatt 10 *oda* (tized) állott, egy-egy *szeroda* (tizedes) alatt. Az *azábok* és *reiszek* gyalog szolgáltak. Egy 4 odából álló *dsemádetet* rendszeren egy aga, vagy helyettese, a kiája, esetleg csak egy reisz nevű tiszt vezetett. *Bajrakdár*nak az érczcel nem ékesített kisebb zászlót őrző zászlótartót neveztek. Tekintélyesebb gyalogosok a *müsztafizok* vagy *janicsárok*. Agájuk volt a várparancsnok (*dizdár*) s helyettese a kiája. Ez a kettő lovaskatona. A legények tízenként 1—1 *bölüköt* alkottak, élükön a szerbölükkel (tizedessel). A *topcsik* vagy tűzerek az ágyúk és mozsarak mellett egy-egy szertopcsi vagy aga alatt szolgáltak, 11—12 emberből álló bölükökben. A *martalószok* többnyire szláv származású portyázó gyalogosok voltak, kiket nem számítottak a rendes katonasághoz. Az aga alatt állt a *szermáje* vagyis százados és az egyes odák élén a *szeroda*. A *müteferikák* az élelmezési lovas tisztek (fourierok) és a tábori podgyász kísérői, néha futárok, hírvivők. A mennyiben a *kapudánt* (hajóskapitányt), *dizdárt*, *kiáját* és *szertopcsit* is említik köztük, azt kell hinnünk, hogy ily helyeken az élelmezésről egyszerűen a vár főbb tisztviselői gondoskodtak. Az *imám*, *müezzin* s *kháib* a papsághoz tartozott. Az őrség fizetése 1591-ben:

Jenőben	765821	akcse,	azaz	27442	frt	91	kr.,	vagyis	6382	arany
Lippán	465405	«	«	16676	«	99	«	«	3878 $\frac{1}{2}$	«
Erdőhegyen	199510	«	«	7150	«	55	«	«	1663	«
Váradján	144130	«	«	5164	«	64	«	«	1201	«
Világoson	65320	«	«	2340	«	70	«	«	544 $\frac{1}{2}$	«
Aradon	62160	«	«	2227	«	40	«	«	518	«
Topincson	42955	«	«	1539	«	01	«	«	358	«

Összesen 1745301 akcse, azaz 62542 frt 20 kr., vagyis 14545 arany.

Ezzel szemben egy később (1619. júliusában) kelt, de kétségtelenül a török hódítás első idejére vonatkozó följegyzés¹⁾ szerint a lippai szand-sákbégnek évenként 210,000, a gyulainak 298,000, a jeneinek 164,800 s a csanádinak (kihez most már a fellaki náhie is tartozott) 207,000 akce jövedelme volt s így természetes, hogy a szultán kincstárának közvetlenül kellett fedeznie a katonatartás költségeit.

A mellett, hogy a török katona több zsoldot kapott, mint a magyar, teljes ellátásban részesült, sőt gyakran még a fekvő birtok jövedelmét is élvezte. Egy ulúfedzsi naponként mintegy 8 akcét, egész évben tehát 23¹/₂ aranyat húzott ugyanakkor, mikor a magyar huszár 18-at; a janicsár egy esztendőben 16 aranyat, a magyar gyalog 12-öt nyert zsold fejében; s azonkívül többnyire földesúr is volt és részesült a zsákmányban. Sőt Boros-Jenőben 1599-ben a magyar huszárnak is csak valamicskével adtak többet egy esztendőben 11 aranyál. Azonban az is igaz, hogy ekkor már nem-igen fizetett rendszeren a kormány s így mintegy maga szorította katonáit, hogy örökösen zsákmány után lesekedjenek. Ebben a tekintetben különösen kivált erőszakoskodásával *Dsáfer* jenei bég, ki valaha, mikor még *Márkházy* Pálnak hitták, s követségben járt a portánál, az erdélyi fejedelemségre áhítozott s most is, mint már szandsákbég, jelentékenyen hatott az erdélyi s török viszonyok elmérgesítésére.

II. A törökök kiűzetése.

Az 1593-ban kitört háború a törökökkel való nyílt szakításra s a német szövetség keresésére ösztönözte Báthory Zsigmond fejedelmet. Azok közt, kik politikáját ellenezve, vérpadra kerültek, ott találjuk Deszni urát, *Kendy* Ferenczet is és azok sorában, kik az elszakadás mellett lelkesedtek, első sorban látjuk *Bocskay* Istvánt, kinek Zarándban szintén voltak jószágai és *Kornis* Gáspárt, ki jutalmul Deszni uradalmát kapta. *Palatich* György lugosi bánt Zsigmond már 1594-ben megbízta a lippavidéki, temesi és krassói szerbek és oláhok föllázításával, a mi annyira sikerült, hogy ettől fogva napirenden voltak a török ellen való apró-cseprő portyázások. A fejedelem csakhamar még nagyobb lépésre határozta el magát. A harcokban megedzett öreg *Geszty* Ferenczet körülbelül 2000 emberrel a végből indította Lugos felé, hogy, hacsak lehet, kézrekerítse Lippát és Temesvárt, de mindenesetre akadályozza meg az utóbbi helyen táborozó tatárok dúlásait. Útközben egyik alvezére, *Székely* Mózes, a lovasokkal hevenyében megtámadta *Facsád* (Facset) várát, melyet akkor gyakran Aradvármegyéhez számítottak s ha a gyalogság idejében megjelenik, alkalmasint el is foglalja. Így azonban az ágyútűz elől csekély veszteséggel vissza kellett

¹⁾ *Velics*, Defterek, I. 414.

vonulnia. A gyalogság, a mint a vár alá érkezett, azonnal sánczokat és földalatti aknákat kezdett készíteni. E közben azonban a temesvári és a lippai törökök azon mesterkedtek, hogy míg az erdélyiek Facsád ostromával bajlódnak, ők magát Lugost foglalják el, hogy onnan Erdélyt is pusztíthassák. Erről értesülve, Geszty már a megszállás első éjszakáján haditanácsot hívott össze, mely egyhangúlag elhatározta, hogy az ostromot félbeszakítva, Lugos biztosítására siet. Hajnalban futáshoz hasonló gyorsasággal indult Lugos alá a sereg s azt és a szomszédos erősségeket őrséggel megrakván, valóban meggátolta a törökök s a tatárok szándékát.

Mikor 1595. január 28. Rudolf és Zsigmond nyíltan védő- és daczszövetségre léptek egymással s ezt ápr. 16. az erdélyi rendek is helybenhagyták, a délvidék visszaszerzésének súlyos gondja az 1595. május 27.-én karánsebesi bánul kinevezett *Borbély* György feladatául jutott. A komolyabb készülődések hírére *Ahmed* temesvári basa aug. 1. a gyulai, csanádi, lippai és jenei őrséggel éppen aznap pusztította el Jófót (Dobrárt) s a körülötte való hét falut, a mikor a fejedelem arája, Mária Krisztierna, Gyulafejérvárra érkezett. Ezzel csak siettette a háborúnak ezen a vidéken való megkezdését. Zsigmond a fölkelt nemességet 1500 lovassal megerősítve küldte az arad-zarándi részek visszafoglalására. Ez a sereg egy éjjel először is a népes *Tótváradot* támadta meg; magát a várost fölégette, a külön kis hegyen álló várba pedig létrákon feljutván, 200 főnyi őrségét levágta s a fontos helyet elfoglalta. Hat török a falakról leugorva kísérlette meg a Maroson át való menekvést; a magyarok azonban őket is elfogták!). A sereg azután Sebes várába visszatérvén, Borbély csapataival egyesült.

Borbély augusztus második hetében Facsád alá indult s úgy megijesztette annak 300 főnyi őrségét, hogy aug. 12. feladta a várat, melyet Borbély *Barabás* Péter őrizetére bízott. A szabad hajdúk, adott szó ellenére, elfogták s elzárták a törököket. Másnap hajnalban Lugasy János lovasai hírvél hozták, hogy a temesvári basa 8000 embere a jenei és lippai bégekkel közeledik. Borbély elfogadta a csatát a nagyobb számú törökökkel szemben, kik erős, de sikertelen ágyútűzzel támadtak, míg a magyarok ágyúi sok kárt okoztak bennök. A szászok mindamellett már futni készültek, a mi annál végzetesebb lett volna, mert ugyanakkor a várban őrzött törökök is széttörték bilincseiket s a mi kezök ügyébe akadt, azzal

¹⁾ *Szóllósi* István Rövid Históriaja (Kolozsvár, 1636., 5. l.) szerint

»A vitézek erősen serénykednek, Város alá éjjel mihelyt érkeznek, Az ostromhoz mindent elkészítenek, Melyet reggel vitéz módon megvesznek. Ölik, vágják, kiket benne találnak, Úgy mint kétszáz jó törökök valának; Hatan bennök Marosban leugranak; Azok is hamar megfogattának.«

támadtak a magyarokra. Barabás Péter azonban föllármázta az őrséget, egy szálíg levágatta a lázadókat, azután a bástyára ugrott s onnan harásny hangon bátorította a mezőn küzdő magyarokat. Neki is bátorodtak Borbélyék s bár közülük is elesett valami kétszáz, a törökök közül csak néhányat hagytak meg hírmondónak. A sebesült basát a közellevő erdőbe magukkal vitték ugyan a törökök, *Dsáfer* jenei bég azonban többet magával fogságba esett. *Mehmed* lippai bég, a volt budai basának java korában levő fia, szintén a foglyok közt volt. A bég sirva fakadt, mikor annyi előkelő török fejét látta a porban heverni. «Vitézek — szólt a magyarokhoz, — Nándorfejérvárig most már minden a tietek!»

A két fogoly béget azután a diadal jeleivel együtt Gyulafejérvárra küldte Borbély. A fejedelem szemére hányta a jenei bégnék, hogy örökös pusztításai, határsértései, hódoltatásai, teljesíthetetlen kívánságai, a következővel való kegyetlenkedései okozták ezt a háborút, a miért Isten büntetését várhatja magára. Azután Szamos-Újvárra záratta mindakettőt.

Ezalatt az Eperjesen (a mai Kelmákon) levő törökök, a facsádi vere-ség hírére, felgyújtották kastélyukat s elmenekültek. A solymosvárbeliek is elfutottak¹⁾. Természetes, hogy Borbély nem sokat tévovázott s a fő nélkül maradt Lippa ellen fordult. Mindjárt felszólította a törököket a vár földadására. A törökök azonban méltatlannak tartották kívánságát s arra emlékezették, hogy ezelőtt 44 esztendővel két hatalmas ország hadserege is alig tudta bevenni Lippát, melyet vára és kőfala most is jól megvéd²⁾. A magyarok a szomszédos hegyről azonnal lövetni kezdték a falakat, melyeknek erősítésére a törökök háromszáz parasztot hajtottak be. Megígérték nekik, hogy nemcsak zsoldot kapnak, hanem az adótól is örökösen fölmentik őket; a parasztok azonban az első alkalmas éjszakán kiszöktek, átlottak a magyarokhoz s figyelmeztették a kapitányokat, hol leggyöngébbek

¹⁾ Az egykorú krónikás vers szerint (Historia, melyben az felséges Báthori Zsigmondnak erdélyi fejedelemnek 1595. esztendőben viselt hadai irattatának meg. Kolozsvár, 1596., 5—6. l. Egyetlen példánya az erdélyi muzeumban):

Ezt hallván törökök, *Eperjess*t kik laknak, Meggondolván dolgát a facsádiaknak,
A várost meggyújták, várból kifutának, — Ki hova láthata, széjjel eloszlanak.
Solymosi török is már önön-magában Elvégezte vala, ne maradna várban;
Azért készülének, esének futóban, — Ezenképen várat hagyák csak pusztában«.

²⁾ A krónikás vers szerint a lipppaiak először a gyulaiaiktól kértek segítséget:

»Nincsen — úgymond — bégünk; nem tudjuk, mit tegyünk, Vitéz törököktől mind megmenekedtünk.

A vár tartására nincsen elégségünk, — Azért ne hagyjatok, legyetek mellettünk.« De azok sem segíthettek, mert sok a sebesültjök s nekik sincs bégjök. Levelöket elfogván Borbély, másnap újabb követet küldött Lippába, biztatva, hogy őket nem vágatja le, mint a facsádiakat. Azonban

»Követ a beszéddel keveset használá: Török nem bízhatik semmit magyarokra.

Inkább mind egy lábíg meghalnának várba'. — Ilyen választ vitéz törököktől hozza.« (U.-o., 6—7. l.).

Rövid Historia, MELYBEN MEG I=

RATIK, SZENAN BASSANAK,
TÖRÖK CSÁSÁR EREIÉVEL, HAVASALFÖL-
dének, és Erdély Országának pusztítására valo ki jö-
vetele, 1595 esztendőben,

És Istennek segítségge által, annak az sok pogánfagnak,
az Magyarok által, meg veretése és szégyen vallása.

Annak felette, ugyan akkor, Borbély György Kapi-
tánságában, Lyppa Várával egyetemben, Tizen-nyolcz
váraknak, és Kastélyoknak az Törököktől
valo meg vétele.

Ad Notam: Trojanæ Historiæ, &c.

EPIGRAMMA ad S. Principem.

Pando Daciæ princeps Sigemunde phalangis,
Arma, quibus Turcæ turpsa castra teris,
Majores majora canant, mihi sufficit, ut te
Virtutesq; tuas corde calente canam.

Nyomtatott Abruji György által.

Egykorú nyomtatvány Lippa bevételéről.

a falak. Ezen annyira megijedtek a törökök, hogy már csak az említett renegát *Márkházy* Pál buzdítására tettek le a megadásról. A magyarok mindent előkészítettek a város felgyújtására s egy hajnalban nagy erővel rohantak a várra. Erre a törökök kijelentették, hogy alkudozni kívánnak az átadásról.

Borbély, úgysis fogytán lévén a puskapora, azt kívánta, hogy fegyvertelenül s minden hadiszert ott hagyva vonúljanak ki; a törökök azonban azt akarták, hogy fejenként két lóval s néhány társzékérrel távozhassanak. Ebbe nagynehezen aug. 18. meg is nyugodott Borbély s másnap megtörtént a kivonulás¹⁾. Minden török annyit vihetett magával, a mennyi egy lovon elfért. A szabad hajdúk erősen morogtak, hogy meg vannak fosztva annyi szép zsákmánytól; Borbély azonban, hogy adott szavát megtörve, vissza ne riaszsza hasonló hódolattól a többi vár őrségét, a törököket több mértföldre maga is elkísérte s megoltalmazta őket a kiraboltatástól. Történt azonban, hogy az egyik török, ki valamikép elszakadt a csapattól, sírva kérte a magyarokat, engednék őt is a többihez. A vitéz *Pattantyús* László magyarosan öltöztette föl, hogy a szabad hajdúk rá ne ösmerjenek s úgy bocsátotta útnak. A török, nem hálálhatván meg másképen ezt a jóságot, megígérte, hogy majd megszolgálja ezt nekik Gyulán, melynek ostromára bizonyosan készülődnek. — Lippán, melyet 44 esztendő előtt százezer török is alig tudott bevenni s melyet most egy maroknyi had elfoglalt, sok hadiszer, por, golyó és élelem került a győztesek kezébe.

A fejedelem, ki nagy örömmel értesült Borbély sikereiről, azonnal meghagyta a váradiaknak, kikre a téli hadjáratban a tatárok ellen tanusított gyávaságuk miatt haragudott, hogy alkalmat keresve a nevökön esett csorba kiköszörülésére, csatlakozzanak a lugosiakhoz. Velök együtt Borbély György, *Békes* István lugosi bán vezetése alatt, mintegy ezer lovast és gyalogost küldött *Boros-Fenő* ostromára. A lugosiak szept. 16., a váradiak másnap érkeztek a vár alá. A sövényfalakkal és árkokkal körülvelt tágas mezőváros belsejében, kettős sáncz, a Körös és 700 török által védett vár ostroma nehéz föladatnak látszott. *Király* György váradi helyettes kapitány kisebb mozsarakkal és két nagyobb ágyúval a szőlőskertekből és a szántóföldekről nagy erővel kezdte lövetni a várost, melyet a törökök, tovább nem védhetvén, felgyújtottak s azután a várba vonúltak. Mivel a magyarok rohamra alig gondolhattak, alá akarták aknázni a várat, máshol pedig a Körös vizét elvezetni a falak alól. Már-már célzott értek, mikor a folytonos esőzések miatt megáradt Körös minden munkájokat meghiusította. Most már a törökök is nekibátorodtak s a falakra azt az írást függesztették ki, hogy csak menjenek haza feleségeikhez a váradiak; sőt ki is törtek rájuk, megölték közülük néhányat s pár zászlót is elvettek tőlük, mire gyávaságukat gúnyolva vonúltak be a várba.

¹⁾ Sepsi *Laczkó* szerint (*Mikó*, Erdélyi tört. adatok, III. 29.) szept. 1.

Most a magyarok roppant sok földet, anyagot hordtak össze, hogy betöltsék az árkokat s azután egész közelből olyan erővel ágyúztak, hogy már is igen megrongálták a várat. — Erre október 15.-én a haditanács határozatából a szabad hajdúk s a többiek délután 3 óratájban általános rohamot intéztek. A törökök azonban visszaverték őket és sokat megöltek, megsebesítettek közülük. *Barabás* Péter, kit pár nap előtt 3 zászlóaljjal és 2 nagyobb ágyúval *Borbély György* küldött az ostromlók segítségére, ágyúit a szánckokban fölállítva, katonáival még azon éjszaka hazatért *Lipára*. Szerencsére azonban útban volt már akkor maga *Borbély György* is, ki a sikertelen roham után való nap, a vár megsegítésére tűzzel, vassal pusztítva siető temesvári törökök megelőzése végett, azonnal fölkerelkedett *Boros-Jenő* megsegítésére és *Barabást* is visszaparancsolta. A nagy közben, sötétségben nem tudhatta meg, hányan vannak a törökök s különben is csak óvatosan haladhatott előre. A temesváriak, zsákmánnyal megrakodva, odébb állottak, a magyarok ellenben szerencsésen megérkeztek a vár alá. *Borbély György* másnap hadiszemlét tartott, a mi és az ostromló sereg növekedése nagyon lehangolta a jenei törököket. A vezér tömérdek fát hordatott az erdőből, s köröskörül magasan fölhalmozta azt a falak alatt. Megsegíttetésökben többé nem bízva, s attól félve, hogy a magyarok fölperzselik őket, a jenei törökök kijelentették, hogy hajlandók alkudozni a megadásról. A szabad hajdúk akaratával nem törődve, *Borbély* csakugyan alkudozni kezdett. Kezesül *Erdélyi Györgyöt* küldte hozzájuk, ezek viszont az alajbéget (alkapitányt) indították táborába. *Borbély* megengedte, hogy szabadon elvonúlhassanak és vagyonukat is magukkal vihesék. A hajdúk, kik nagy zsákmányra vágytak, kijelentették, hogy őket nem köti az eskü s hogy kár a törököket bántatlanul elbocsátni, mikor be is vehetnék tőlük a várat. A vezér keményen megfenyegette őket arra az esetre, ha adott szavát nem tisztelnék. A hajdúk azonban, kik dühösek voltak a szerződés miatt, káromkodások közt hagyták oda a tábort s attól mintegy 1500 lépésre cselet vetettek. *Borbély György* azonnal magyarokat küldött a várba a kapuk megszállására s hogy a fejedelem zászlaját a négy mecset tornyára s más kiválóbb pontokra kitézzék. Szombaton, okt. 21. a törökök, kik éppen aznap hallották *Szinán oláhországi* nagy vereségének híret, csomagolni kezdtek s másnap délután 3 órakor gyermekeikkel és feleségeikkel könyezve hagyták oda a várat. Holmijukat 60 koci vitte utánuk. Ki volt kötve, hogy a kivonuló törököknek nem szabad összejártszaniok más várak őrsegeivel, hogy tehát a fedezetökre rendelt magyar csapatokat, melyek őket Páléléséig kísérik, ne csalják törbe. Azonban híre ment, hogy értesítésökre a gyulaiak és temesváriak egyesültek s hogy Pálélésénél le akarják kaszabolni a magyarokat. Kérdőre vonatva, hiában erősítették, hogy semmit sem tudnak a gyulaiak és temesváriak szándékairól; a kíséret, magával vivén két béget is, visszatért a táborba, a haj-

dúk pedig lekaszabolták őket, az asszonyokat és gyermekeket elfogták, s a zsákmányt elszedték. A bégek visszanyerték szabadságukat. A szabad hajdúk, Borbély haragjától félve, az éppen ostromolt Szolnok alá készültek menni; a vezér azonban utánuk küldött, s kijelentette, hogy senkinek sem lesz bántódása, sőt a zsákmányt is megtarthatják, mire vissza is tértek s a fejedelemnek ismét hűséget esküdtek, a török asszonyokon és gyermekeken pedig jó áron adtak túl.

Október 22.-én, tehát Jenő visszavételének napján, maguk a törökök égették föl a szarvasi s 24.-én a békési palánkot. Másnap Világosvár s valószínűleg Pankota is meghódolt a keresztényeknek. Egy keresztény levelező előtt a gyurgyevói bég állítólag úgy nyilatkozott¹⁾, hogy a szultán maga parancsolta volna meg a tarthatatlan erődök átadását. Gyulát ugyan, részént az idő előrehaladt volta, részént seregének kicsisége miatt már nem támadta meg Borbély s valószínűleg e miatt nem bántotta a Gyula felől könnyen megsegíthető Erdőhegyet sem; de így is meg lehetett elégedve az 1595. évi hadjárat eredményével. Facsád (Facset), Tótváradjá, Eperjes, Lippa, Solymos, Arad, Fellak, Nagylak, Csanád, Siri, Világos, Pankota és Jenő, összesen 13 vár szabadult meg a török igája alól²⁾ s Borbély György, Király György, Fésűs András, Békes István, Pattantyús László és mások hősisége Arad- és Zarándvármegyék nagy részét visszaszerezte Erdélynek s vele a magyarságnak³⁾.

¹⁾ 1595. okt. 24. levél a jenői (genoei) táborból. (*Neue Zeitung von Eroberung der neuen Festung Georgia und Symbelt in Siebenbürgen*, stb. Drezda, 1595. — A budapesti nemz. muzeumban). — ²⁾ *Bethlen* Gábor levele 1627. szept. 14. *Tört. Társ.* 1882., 48. l. — Az említett egykorú históriás ének (8. l.) szerint

»Törökök ezt hallván, kik vannak Csanádban, Nagylakban, Fellakban és Világosvárbán,

Aradiban, Siriban és Pankotában Meg nem maradának, — esének futóban.« — ³⁾ Főbb források, a ritkasága miatt gyakrabban idézett históriás éneken kívül: Rövid história, melyben megíratik Szenan basának . . . kijövele 1595. esztendőben. (Czímlapjának facsimiléje mellékelve). *Szálkai* István históriás éneke. (Kolozsvár, 1636., 4r. 9 levél). Az erdélyi muzeum példánya. — *Mansfeldische Historie*, Schlacht und herrliche Victoria in Ungern. Nürnberg, 1595. 4r., 26 levél. — *Zweyerley neue Zeitung*. . . Die ander Zeitung . . . wie . . . Festung Fogiat (Facsád), und Stadt Lippa eingenommen. Nürnberg, 1595. 4r. 4 levél. — *Neue Zeitung* stb. Drezda, 1595. 4r., 8 l. okt. 24—26. tudósítás. — Baranyai *Decsi* János Magy. Hist. 184., 188., 224—9. — *Szamosközy* Tört. Maradványai, IV. 47—8. — *Bethlen* Farkas Hist. de rebus Transylv. III. 584—9. — *Istvánfy*, Hist. XXIX. könyv. — Sepsí *Laczkó* Máté krónikája (*Mikónál*, Erdélyi tört. adatok, III. 28—9.). *Hurmuzachi*, Documente. III., II., 56., 67., 134., 155—6., 487—8. stb. *Ortelius*, Chronologia oder hist. Beschreibung stb. Nürnberg, 1620., 395—6. A könyvem I. kötete 456. lapján említett képrombolásnál Borbély neve helyett a Fésűs Andrásé jön.